

Serhiy Danylenko

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3873-2525>

e-mail: s_danylenko@ukr.net

Зміни деструктивної пропаганди Росії (Московії) після повномасштабного вторгнення в Україну та «інституційна пастка» для України¹

Концептуальною основою для розгляду державної пропаганди Російської Федерації загалом та у новочасний період оберемо інституціоналізм. Для цього теоретичного концепту предметом пізнання є інституції, які існують у всіх сферах людської діяльності, зокрема у сферах політичній та інформаційній, та їх еволюція, для вивчення якої застосовується цілком формалізована методологія. Відповідно, державна пропаганда розглядатиметься нами як інститут, що тлумачиться як «суб'єкт суспільних відносин і дій» (Дуглас Норт). Один із напрямів цієї теорії, що часто застосовується у економічній науці, отримав назву емпіричний або кон'юнктурно-статистичний. Якщо екстраполюємо цей підхід на політичну сферу, то тут обіпремося на С. Гантінгтона, який розглядав політичний розвиток як інституціоналізацію, що постійно зростає, політичних організацій та процедур².

Напрямок такої інституціоналізації може набувати демократичного та недемократичного (авторитарного, деспотичного чи тоталітарного) змісту, при цьому у таких сферах як інформаційна, де реалізується право правлячого політичного класу на поширення урядової (владної) пропаганди, потенційною є загроза антагоністичним режимам (авторитаризм vs демократія) діяти у схожий спосіб та з подібними цілями. Часто саме притлумлюючий щодо суспільства та опонентів контроль чи бажання домінування в інформаційному полі стає ознакою «демо-

¹ Dyskusja odbyła się w panelu *Demokracja vs dyktatura w kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie* organizowanej przez Centrum Europy Wschodniej UMCS w ramach Międzynarodowej Konferencji Naukowej *Demokracja w procesie przemian* w dniu 13 stycznia 2023 r. na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS.

² S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968, pp. 448.

кратичного гальмування». До прикладу, як це відбувається зараз в Угорщині Віктора Орбана, де країна-член НАТО та ЄС демонструє відверті авторитарні прояви у сфері, зокрема, медіавласності.

Тут можемо погодитися із дослідниками з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса, що у таких державах як Україна, які ми відносимо до держав демократичного транзиту «створені формально демократичні політичні інститути, однак вони не працюють, що спричиняє утворення так званих «інституційних пасток», коли дедалі більше відтворюються неправові практики, а країна, попри численні події й зміни фактично не розвивається – тобто потрапляє у ситуацію «змін без розвитку», що означає відсутність якісних змін, насамперед, у правилах гри, від чого страждають усі сфери суспільного життя»³. Для України такі «інституційні пастки» також мають свої прояви у сфері медіа, де першочергово протікає державна пропаганда. У цьому полі громадськості слід уважно стежити, щоб Україна й Росія (Московія) не діяли у схожий спосіб та на шкоду суспільству й державним інтересам з демократизації.

Отож, якщо розглядати державну пропаганду як інституцію, що здатна зазнавати змін та має свої напрями розвитку, то від часу відкритого повномасштабного вторгнення Росії (Московії) в Україну можемо зробити наступні висновки щодо трансформації форм та змісту (наративів) у діяльності російських урядових джерел. А інших там не існує. Перед тим зауважимо, що ознакою попередньої доби була примітивізація пропагандистських прийомів для внутрішньої російської аудиторії та прихильників за межами Росії (Московії). Тут хрестоматійний приклад: розіп'ятий хлопчик, який був суцільною фантазією та хрестоматійним фейком.

Нині зміна воєнно-політичної реальності призвела до змін у держпропаганді Росії (Московії). Медіареальність, що формувалася московською пропагандистською машиною до вторгнення в Україну, зазнає виливу та трансформується під тиском реальності нового буття Московії: людські й матеріальні втрати, ізоляція, санкції, видворення із міжнародного життя та ін. Водночас рівень жорстокості московських агресорів щодо українського мирного населення, консолідована політична та санкційна реакція цивілізованого світу, підтримка України широким колом громадян цивілізованих країн, мільйони українських біженців у Європі змусили світові медіа, які донедавна самі творили симулякри – «копії з копій», відмовлятися від витворених ними ж уявлень про світ та його образи та повертатися до стану фізичного, тобто реального. Донедавна ще всепоглинаюче домінування *штучної реальності* (віртуалізація) інформаційного простору тепер атакується і руйнується емоційними кадрами про *реальність фізичну*:

³ Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання: монографія, авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, Київ: ІПіЕнД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2022, с. 9.

трагічні людські історії, відео про смерть та руйнування в Бучі та Маріуполі, десятки свіжих могил, випалені міста. Це спонукає споживачів інформації до змін у сприйнятті та оцінках буття особливо у тих державах, де є альтернативні політичні та ціннісні погляди та незалежні медіа.

Це не значить, що світ на очах відмовиться від елементів медіареальності. Адже, і це перший висновок, гібридність підтверджується і як норма у відкритій фазі широкомасштабного вторгнення, хоча й змушена змінювати «обличчя пропаганди». Це жодним чином не розвіює «гуману когнітивної війни», лише оновлює «речників». По-друге, відбуваються зміни у самій структурі московської держпропаганди – нові формати та нові канали доставки інформації, корегування наративів залежно від реалій на фронті. По-третє, з'являються типи нових ключових речників-пропагандистів, що прийшли на зміну державним медіа чи зруйнували їх монополію. По-четверте, пропаганда із новинних форматів на телебаченні, ключовому джерелі багаторічної московської пропаганди, переходить на розважальні формати (до прикладу, «Голубой огонёк-2023»).

Наші спостереження, зокрема, про зміну каналів поширення інформації, а відповідно й суб'єктів, носіїв пропагандистської інформації, засвідчує і верифікує дослідження знаної в Україні експертної групи у сфері вивчення медіа *Internews Ukraine*. Висновки експертів допомагають нам побачити, як московська пропаганда зараз може потрапляти до української аудиторії, яка є однією із трьох ключових аудиторій пропагандистського впливу Кремля⁴. Так, у 2022 році відбулися суттєві зміни у споживанні новин – скоротилося споживання ТБ, радіо, преси та інтернет-сайтів (найбільше ТБ), а аудиторія новин перейшла переважно в соціальні мережі. *Telegram* у 2022 році став основною соціальною мережею як для комунікації, так і для споживання новин, продемонструвавши значне зростання в обох категоріях. Показово, що схожу картину ми спостерігаємо й у Росії (Московії)⁵. Тобто, бачимо в обох країнах від моменту вторгнення Росії (Московії) в Україну посилення ролі ТГ-каналів. Це суттєво, з погляду теорії комунікації, впливає на спосіб поширення та суб'єктність джерел масової інформації, які складають мейстрім у донесенні пропаганди до широкої аудиторії, як внутрішньої, так і зовнішньої.

При цьому слід констатувати, що й сам *Telegram* зазнає, на наш погляд, змін. *Анонімність Telegram* вже не задовольняє споживача: потрібна системна інтерпретація інформації про події на фронтах російсько-української війни – воєнних, політико-дипломатичних чи санаційних. Таку «послугу» пропонують, зокрема, відео-блогери. Відповідно можемо говорити про зміну суб'єктності у процесі розповсюдження пропагандистських матеріалів. До прикладу, джерелом інформа-

⁴ *Ukrainian media, attitude, and trust in 2022*, <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlenia-ta-dovira-2022.pdf>, доступ: 25 X 2023.

⁵ *Несмотря на блокировки, число авторов в соцсетях снизилось лишь на 10 процентов*, <https://br-analytics.ru/blog/changing-social-networks/>, доступ: 25 X 2023.

ційного протиборства стають, здавалося б далекі від публічного інформування, розвідувальні служби та компанії передових технологій. Зокрема, соціальні мережі та месенджери наповненні зведеннями британської розвідки, яка запрацювала у форматі типової новинної агенції, чи зображеннями місць бойових зіткнень під українським Бахмутом від корпорації супутникової фотофіксації *Maxar Technologies*. Натомість в інформаційному полі професійних пропагандистів із рос-ТВ потіснили такі «персонажі», які персоніфікуються в особах Є. Пригожина, І. Гіркіна-Стрелкова чи когорти російських воєнкорів. Останні – особливе явище, що набуває у Росії (Московії) обрисів політичних. Показовим тут є діяльність Александра Сладкова (канал «Сладков+»), який є репортером одного із стовпів російської пропаганди – Всеросійської державної телевізійної і радіомовної компанії: ура-патріот з аудиторією у понад 980 тисяч читачів. У цій статті ми не ставимо завдання дати оцінку їх політичному впливу чи їхній діяльності як квазіопозиційних суб'єктів. Проте зауважимо, більшість знаних воєнкорів є, або принаймні були, афілійовані з російськими традиційними медіа. Як виняток може бути Максим Фомин, виходець із Макіївки, що почав кар'єру пограбуванням банку. Авторські ТГ-канали воєнкорів – стабільно серед найпопулярніших у РФ. Вони вирізняються критикою дій російського керівництва. Показові приклади: масове несприйняття воєнкорами запропонованого Кремлем різдвяного перемир'я 2023 року, звинувачення військового командування у халатності після новорічного удару по макіївському ПТУ. Ставлення російської влади до воєнкорів тільки формується, що свідчить про те, що це явище турбує московський режим. І не завжди ці взаємини партнерські. Взяти хоча б випадок із затриманням Семена Пегова (WarGonzo), з одного боку, та, з іншого боку, намагання встановити інституційний канал зв'язку між органами влади й воєнкорами шляхом формування «Парламентської координаційної групи з питань СВО».

Повертаючись до української блоги-сфери, бачимо збереження (навіть за умов воєнного стану та обґрунтованої цензури воєнного часу) конкуренції між топовими політиками чи «рупорами» державних структур і лідерами третього сектора, які після закінчення війни безсумнівно стануть частиною політичного класу⁶. У Росії (Московії), якщо взяти RuTube, такої картини не спостерігається, оскільки опозиційного до режиму третього сектора там нема, він знищений чи емігрував. Тому оригінальним явищем тут став генерал-лейтенант Ігор Конашенков, про якого до повномасштабної війни ми не чули.

Що стосується такого важливого для перебігу пропагандистських кампаній концепту як наратив, то обидві сторони щодо війни сповідують ідею «народної (вітчизняної) війни». В Україні цей концепт склався від самого початку, але не отримав остаточної вербалізації. У Росії (Московії) це тільки зараз розганяється як новий трек для виправдання перед місцевим населенням війни, яка мала б за-

⁶ Див. с. 26 посилання: *Ukrainian media, attitude, and trust in 2022*, <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>, доступ: 25 X 2023.

кінчитися як «Blitzkrieg», але перетворилася на тягучу поразку. Крім того, наратив «нової вітчизняної війни» слугує виправданнями мобілізації та обґрунтовує тепер війну на роки проти «агресивного НАТО». Приклади: перейменування на кілька днів міста Волгоград у Сталінград та відкриття погруддя диктатору Йосипу Сталіну в цьому ж місці до приїзду президента Росії (Московії) В. Путіна.

Хоча ми й бачимо різницю у суспільно-політичних траєкторіях розвитку України та Росії (Московії), зокрема через призму інформаційної політики, однак маємо повернутися до тієї гіпотези, що все ж ці держави залишаються у характерному пострадянському полі. Одна з них формує у агресивний спосіб нову імперські галактику, а інша прагне звідти вирватися. Тож, Україні загрожують згадані вище інституційні пастки, які здатні загальмувати чи переспрямувати політичний поступ, скажімо – у напрямку авторитаризму, що послуговується цілком демократичними процедурами⁷. На це вказали, зокрема, й російські опозиційні експерти із Carnegie Foundation⁸.

Якщо говорити про ознаки можливих загроз, то діяльність у інформаційно-му просторі України Телемарафону «Єдині новини», куди не увійшли опозиційні канали – 5 Канал, Еспресо та Прямий – та прагнення влади його продовжувати, попри критику з боку експертного середовища, може бути тому свідченням⁹.

Дискусії у цьому сенсі – можливий авторитарний розворот в Україні після перемоги над Росією (Московією) – викликають положення нового закону, що регулюватиме діяльність медіа в Україні, прийняття якого є умовою для подальшого руху України до членства у Європейському Союзі. Йдеться про посилення ролі Національної ради з питань телебачення та радіомовлення: регулятор потрапляє під контроль центральної влади. Також може заважити на невизначеності з подальшим впливом олігархів на медійний, а отже загальний інформаційний простір¹⁰.

У підсумку можемо зазначити, що поствоєнний період в Україні хвилює вже зараз українське експертне середовище не менше, ніж перебіг подій на фронті. Певна подібність підходів та тенденцій у інформаційній (зокрема, медійній) сфері, явища, які типові для обох держав, дають підстави нам замислитися над

⁷ *Виграти війну з Росією і самим перетворитися на Росію — не має жодного сенсу*, „Дзеркало тижня”, <https://zn.ua/ukr/internal/vihrati-vijnu-z-rosijeju-i-samim-peretvoritisja-na-rosiju-nemaje-sensu.html>, доступ: 25 X 2023.

⁸ К. Скоркин, *Тыловой фронт. Что означает новая волна чисток в украинской власти*, Carnegie Endowment For International Peace, https://carnegieendowment.org/politika/88982?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGJz_BNVNjr-Io1VEJcqmZTmHkRnZMF3NDEmuRX5qNOjnnJEZzsoVDUJ1bl8iBz_XE9SYb4VG1tjcrVAtmWTjLxi8ZCRWIFrqCIRw4nJkM, доступ: 25 X 2023.

⁹ Див. с. 21 посилання: *Ukrainian media, attitude, and trust in 2022*, <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>, доступ: 25 X 2023.

¹⁰ Р. Головенко, *Законопроект «Про медіа»: набір ризиків і можливостей*, „Дзеркало тижня”, <https://zn.ua/ukr/internal/zakonoprojekt-pro-media-nabir-rizikiv-i-mozhливостей.html>, доступ: 25 X 2023.

загрозою «інституційних пасток», до яких вкотре у своїй сучасній історії може потрапити українська держава, народ якої сьогодні платить надвисоку ціну за свободу й демократію.

Список використаних джерел

- Holovenko, R., *Zakonoprojekt «Pro media»: nabir ryzykiv i mozhlyvostey*, „Dzerkalo tyzhnya”, <https://zn.ua/ukr/internal/zakonoprojekt-pro-media-nabir-ryzykiv-i-mozhlyvostej.html>
- Huntington S. P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968, pp. 448.
- Kryzys politychnoho rozvytku v Ukraini: prychny, zmist i sposoby nivelyuvannya: monohrafiya*, avt. kol.: H.I.Zelen'ko (kerivnyk, nauk. red.), R.V.Balaban, S.H.Brekharya, L.L.Kyyanytsya, O.Yu.Kondratenko, N.V.Kononenko, T.M.Lyashenko. Kyiv: IPIeND im.I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2022, 352 c.
- Nesmotrya na blokirovki, chislo avtorov v sotssetyakh snizilos' lish' na 10 protsentov*, <https://br-analytics.ru/blog/changing-social-networks/>
- Skorkin, K., *Tylovoy front. Chto oznachayet novaya volna chistok v ukrainskoy vlasti*, Carnegie Endowment For International Peace, https://carnegieendowment.org/politika/88982?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGJz_BNVNjr-Io1VEJcqmZTmHkRnZMF3NDEmuRX5qNOjnnJEZzsoVDUJ1bl8iBz_XE9SYb4VG1tjcrVAtmWTjLxi8ZCRWIFrqCIRw4nJkM.
- Ukrainian media, attitude, and trust in 2022*, <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- Vyhraty vijnu z Rosiyeyu i samym peretvorytysya na Rosiyu – ne maye zhodnoho sensu*, „Dzerkalo tyzhnya”, <https://zn.ua/ukr/internal/vyhrati-vijnu-z-rosijeju-i-samim-peretvoritisja-na-rosiju-nemaje-sensu.html>